

К. Д. Каруник
(Харків)

МОВА Г. СКОВОРОДИ В ОЦІНЦІ Ю. ШЕВЕЛЬОВА: КРИСТАЛІЗАЦІЯ ПОГЛЯДІВ

У статті відстежується формування поглядів Ю. Шевельова на мову й стиль Г. Сковороди. Науковець ще змолоду підступався до цього питання (не без певних хитань), однак остаточно його оцінки викристалізувалися в 1970-х рр. Здійснено аналіз різних періодів роботи Шевельова в цій темі в порівнянні з його попередниками й сучасниками.

Ключові слова: мова і стиль Г. Сковороди, мова XVIII ст., історія літературної мови.

The article traces the formation of G. Shevelov's views on H. Skovoroda's language and style. The scholar had approached this subject in his early years (not without some hesitations), but his final judgments crystallised in the 1970s. Several periods of Shevelov's work on this theme are analysed in comparison with his predecessors and contemporaries.

Key words: H. Skovoroda's language and style, language of the 18th century, history of literary language.

Юрій Шевельов, зробивши чималий внесок у царини історичної фонології, синтаксису, історії мовознавства, історії української літературної мови, помітно вплинув на подальший їх розвиток. Недарма в збірці статей на вшанування пам'яті харківського філолога й славіста „Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov” (2012) мало не кожен автор згадує чи вже самого Шевельова, чи його студії. Зокрема, книжка містить три статті поспіль [17; 36; 37] про філософію, поезику й мову Григорія Сковороди, причому дві з них [17; 36] інспіровані безпосередньо розвідкою Шевельова „Prolegomena to Studies

of Skovoroda's Language and Style", висновки якої дотепер викликають і зацікавленість, і сумніви, і навіть дискусії серед дослідників Сковороди, що в свою чергу засвідчує беззаперечну актуальність порушених Шевельовим питань.

Оскільки це не перша й не єдина його спроба досягнути специфіку текстів Сковороди, а були ще й інші праці, де побіжно згадувано філософа з його мовною мішанкою, то, поєднавши попередні й пізніші висловлювання мовознавця, можна відслідкувати кристалізацію його поглядів на мову й стиль Сковороди. У цьому й полягає мета нашого дослідження.

Власне наукове сходження Шевельов розпочинав із студій над художньою мовою: „Як науковець я пройшов довгий шлях від моїх первісних зацікавлень літературою до власне мовознавства. Цей шлях вів через стилістику – моя дисертація про Тичину – через історію літературної мови, до синтакси і далі до граматичної й фонологічної структури мови в її історичному розвитку” [29, 271] – напише він згодом про себе. Поряд із намаганням синтетично охопити й дослідити ширший історичний матеріал він періодично звертався до вужчого аналізу авторської мови таких українських письменників, як Г. Сковорода, І. Котляревський, Т. Шевченко, В. Мова-Лиманський. Найпомітнішою з усіх була згадана вище публікація „Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style” (1991, 1994) – одна з небагатьох його англomовних статей у цій ділянці. Однак написано її не на початку 1990-х, як можна було б думати, а в 1977–78 рр. За аналіз мови Сковороди Шевельов узявся не з власної ініціативи: його запросили долучитися до збірки статей пам'яті Дмитра Чижевського, запропонувавши саме цю тему.

Деталі й обставини роботи над нею викладені в листах Шевельова до його колег. Приміром, у листі до Олекси Горбача від 12. XI. 1977 Шевельов писав: „Маю замовлення для англomовного сквородинського збірника написати про мову Сковороди” [6, 301]. Здзіслава Штібера він теж повідомляв: „Читаю твори Сковороди, бо маю замовлення написати про його мову” (лист від 25. XI. 1977).

Подеколи мовознавець ділився власними спостереженнями, зокрема, з Юрієм Бойком-Блохиным [10, 201] та З. Штібером: „<...> трохи зайнявся Сквородою і знайшов там купу прецікавих проблем і фактів” (лист до Ю. Бойка-Блохина від 3. IV. 1978); „Поza тим трохи працюю над мовою Сквороди. Маю враження – без патріотичних перебільшень, – що він був може найцікавішою постаттю в усіх слов’янських літературах 18 сторіччя” (лист до З. Штібера від 21. I. 1978). Згодом до травня 1978 р. цю статтю було завершено, адже вже на початку місяця Шевельов прочитав у Парижі дві лекції – й „одна, про мову Сквороди, пройшла досить добре” (лист до З. Штібера від 25. VI. 1978).

Після тривалої, майже півстолітньої перерви* Шевельов у вересні 1990 р. приїздить до Києва на перший конгрес Міжнародної асоціації українців. На три дні він завітав до Харкова, і хоч мовознавець і мав дві готові доповіді, про Григорія Сквороду і про Миколу Ге та його зв’язок із Шевченком [28, 2], жодної з них він тоді не вголосив – виступ його (на прохання аудиторії) був на тему „Спроба автобіографії” [4, 1]. Матеріал про Сквороду найпевніше в основі своїй спирався на розвідку „Prolegomena to Studies of Skovoroda’s Language and Style”, що вже давно була написана, а друком усе не виходила [11, 409]. Невдовзі автор долучив цю свою, за багато років, може, й найкращу, – як він сам уважав, – наукову розвідку [11, 403] до книжки „In and around Kiev” [45]. Чи не найбільше зацікавлення, зокрема, в Харкові викликала саме розвідка про Сквороду. На конференції до його 270-річчя (24–25 листопада 1992 р.) прозвучала доповідь на тему „Ю. В. Шевельов про мову Г. С. Сквороди і завдання її вивчення” [13], сперта на цьому матеріалі. То була спроба поширити серед українських філологів основні положення і погляди Шевельова на мову філософа. Невдовзі вийшла також рецензія на книжку „In and around Kiev”, де Сергій Вакуленко висловив певні міркування й зауваження, серед іншого, й з приводу статті „Prolegomena...” [3, 179–181].

* Шевельов виїхав з України в липні-серпні 1944 р. [29, 414]

Щойно перед тим, перебуваючи з триденним [18, 3] візитом у Харкові 2–5 вересня 1992 р. *, Шевельов прочитав у рідному університеті доповідь на тему „Українське мовне барокко: від Г. С. Сковороди до Т. Г. Шевченка” **. Із нею ж він виступив 11 вересня і в Одеському університеті [26, 2]. Згодом в університетській газеті надруковано частину його доповіді, відтворену з аудіозапису [26, 27]. Шевельов доводив, що барокові елементи виразно присутні не лише в Сковороди чи Мелетія Смотрицького, але також у мові Котляревського та Шевченка. Проте це тільки половина авторової „більшої праці, ще не друкованої, яка зветься „Погляд на історію української літературної мови: від Сковороди до Вороного” [26, 2]. Цілком Шевельов її так і не видав. А та частина, що її він представив у Харкові та в Одесі, в ґрунті речі узагальнює попередні його праці про мову Сковороди, Котляревського та Шевченка. У цій доповіді прозвучали зокрема й деякі висновки щодо мови Сковороди, викладені в його англійській статті. Шевельов, приміром, твердив, що мова творів філософа не була ані російською, ані українською – це був „дуже своєрідний, але суржик”, який в основі своїй спирається на „мішану мову слобожанських поміщиків другої половини 18-го сторіччя” [26, 2]. Сам мовознавець не вважав, що йому вдалося цю думку по-справжньому довести, але як „правдоподібну гіпотезу” він її запропонував [26, 2], провокуючи тим дослідників Сковороди на подальше й детальніше опрацювання цього питання.

Тим часом виходить друком і книга „Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles” (1994) із працею Шевельова про мову Сковороди: „Друкувалися, а певніше, маринувалися щось понад 15 років” (лист Ю. Шевельова до Анатолія Івченка від 28. II. 1995). Розвідку Шевельова, очевидно, завдяки його численним доповідям у попередні приїзди, в Україні хутко заходилися перекласти з англійської, причому перекладів вийшло два – Марії

* До Харкова він приїхав наступного дня після відкриття пам’ятника Сковороді [18, 3], що відбулося 1 вересня 1992 р. [7, 2].

** Назву виступу Шевельова відтворено за конспектом проф. Анатолія Нелюби.

Габлевич [22] та Ростислава Доценка* [35]. Завдяки цьому вона набула статусу обов'язкового пункту відліку для кожного українського дослідника мови й стилю Сковороди – навіть попри те, що авторів бракувало деяких українських матеріалів, що їх за кордоном годі було запопасти. Приміром, тексти Йосифа Шумлянського, по які він пробував удаватися до О. Горбача**, так і не були залучені до його аналізу. Натомість для зіставлення мови Сковороди та деяких представників доби бароко Шевельов використав твори Теофана Прокоповича, Йоаникія Галятовського [44, 104–106], Дмитра Туптала й Лазаря Барановича [44, 105–106]. Метою було виявлення тієї функції, яку виконували церковнослов'янізми в мові Сковороди та його попередників, що врешті-решт і привело Шевельова до висновку про бароковий стиль писань Сковороди. Натомість переважна більшість дослідників аналізували його мову, як правило, ізольовано, не надаючи особливої ваги контекстові епохи. Це проглядається у статтях Петра Бузука й Олекси Синявського, які намагалися віднайти в мові Сковороди українські риси та явища на різних рівнях [1, 65–82; 16, 250–255]. П. Бузук зупинився на тому, що головною основою творів мислителя була російська писемна мова XVIII ст. [1, 62, 80], Ол. Синявський визначив її як доволі типову книжну українську мову [16, 255]. Схожим шляхом пішли й інші науковці, що писали про мову Сковороди в 1960-х рр., як-от: Пантелеймон Моргун, Ірина Ощипко чи Павло Попов. Ширивши народницьке змалювання постаті філософа, вони намагалися підперти цю тезу наявністю українізмів у творах Сковороди [12, 98–100; 15, 66–67], інколи навіть із наголошенням, що мова його „в бага-

* Р. Доценка, працюючи над перекладом цієї розвідки, листувався з самим автором, який високо поцінував український текст: „Переклад загалом прекрасний, деякі стилістичні знахідки просто блискучі, аж рот розкривається від захоплення і хочеться сказати „Ах!“. Викорінення авторських і друкарських перекичень або прогалин вимагає окремої подяки” (лист до Р. Доценка від 18.VII.1994.)

** До О. Горбача Шевельов звертався з проханням знайти і в якому-небудь вигляді надіслати бодай фрагменти текстів „Іфіки – ієрополітики”, „Зерцала” й „Метрики” Й. Шумлянського [6, 301–302, 304, 307].

тьох випадках наближається до тогочасної української народної мови“ [14, 56]. Шевельов, спростовуючи уявлення* про „народного філософа” Сковороду [44, 121–126], використав одну тільки працю П. Попова, та й то задля ілюстрації популярних під ту пору способів виправдати мовну мішанку Сковороди – на кшталт тези про те, що тодішня українська (народна) мова геть не мала розвинутого шару лексики „для висловлення складних філософських думок і поетичних почуттів” [15, 67]. Іще перед тим подібне спостереження зробив був Іван Дзюба: „<...> зрештою, до Сковородинової мови легко призвичаїтися, бо, незважаючи на свою часом ненародну лексику (врахуймо важке становище Сковороди, який мусив сам вперше виробляти філософський „глагол”), це все-таки мова глибоко народно-українська за своєю структурою, „ходом”, інтонаціями”[5, 3]. Аж надто сміливого висновку дійшов П. Моргун, стверджуючи, що Сковорода „підготував надійний ґрунт для дальшого розвитку української літературної мови на справді народній основі” [12, 116]. Натомість Броніслав Кобилянський іронічно назвав такий висновок „святково-ювілейним” [8, 50], маючи на увазі, вочевидь, ту проблему, що на неї вказував і Шевельов: дискусії про мову Сковороди, як правило, назрівають до його роковин і не впливають із доглибного занурення в тему [26, 2]. Проте й Б. Кобилянський до певної міри піддався настанові визначити внесок Сковороди в розвиток української мови, хоч і без народницького забарвлення. Він пробував довести, що „використання термінологічної лексики у творах Г. С. Сковороди мало послужити основою для пізнішої розробки української термінології”, зокрема філософської, мовознавчої, літературознавчої, природознавчої, мистецтвознавчої, дидактичної [8, 64].

Приблизно під ту саму пору Ігор Костецький висловив припущення, що українська літературна мова, „якби в її основу лягла ско-

* Однак у доповіді „Григорій Сковорода”, що згодом була виголошена в другій половині 1940-х рр. (текст її зберігається в архіві Української Вільної Академії Наук), Шевельов вів мову, зокрема, і про „народну симпатію” до філософії Сковороди.

вородинська модель”, була би принципово відмінна від тієї, що функціонує тепер – „інакшу кількісно-якісну роль відіграли б у ній і народноселянські елементи, елементи „котляревщини”. Передусім це була б уже з початком ХІХ сторіччя мова всеосяжна. Активне життя Сковороди у трьох культурних мовах, грецькій, латинській та давньослов’янській, органічне включення ним розмовної мови, усіх тодішніх суспільних шарів у свій мовний всесвіт утворило для того вже всю базу” [9, 460]. Шевельов також зважав на синтетичний характер поетової мови, яка водночас була й „найдалша від живої мови” [26, 2]. Загалом висновки мовознавців, що вивчали специфіку мови Сковороди в 1960-х рр., були радше в дусі „wishful thinking”, ніж обґрунтовані науково. І проблема полягала не так в ідеологічних обмеженнях, як у методології, що підґрунтям для неї в усіх була, за словами Шевельова, сама лише „загальноописова мірка” [44, 112; 22, 194; 35, 388]. Своїм підходом і спрямуванням дещо вирізняється хіба тільки праця Б. Кобилянського [8], яка, однак, не привернула до себе уваги навіть щонайприскіпливіших сковородознавців*. У кожному разі, Шевельов мав поважні підстави нарікати і на нерозробленість методології в попередніх дослідженнях, і на брак монографій із цього кола питань [44, 93; пор 26, 2].

Бувши вже під ту пору корифеєм слов’янського мовознавства, Шевельов ясно усвідомлював доконечну потребу подати аналіз мови Сковороди з погляду її еволюції, вписавши її в історичний контекст. Як фаховий історик мови і досвідчений літературознавець, він уміло скористався з тих переваг, що їх йому давало це поєднання компетенцій. Перш ніж упритул заходитися коло мови філософа, він оприлюднив дві монографії з історії української літературної мови [32; 41] та дві – з історичної фонології [39; 40]. Чимало уваги він приділяв також питанням авторської мови, і досить часто в його літературознавчих есеях трапляються зауваги щодо мови того чи того письменника [наприклад, 31, 3; 21, 10; 23, 8].

* Праця Б. Кобилянського не ввійшла ні до бібліографічного довідника „Два століття сковородіяни” (Харків, 2002), ні до монографії Л. Гнатюк [2].

Над питанням мови Сквороди Шевельов чи не вперше замислився ще 1940 р. Щойно оборонивши кандидатську дисертацію, він опублікував розвідку „Традиція і новаторство в лексичі і стилістиці І. П. Котляревського” [24]. За його власними словами, то був „фрагмент з плянованої [...] історії української літературної мови першої половини 19 ст.” [29, 270]. Уже в дослідженні мови Котляревського він не оминув Сквороди [24, 150, 156]. Приміром, зіставляючи стилістичну функцію церковнослов’янізмів у текстах обох поетів, він зазначав: „<...>для Сквороди в його поезіях слов’янізми не відмежовуються від слів живої мови. На вибір слов’янізму чи іншого паралельного своїм значенням слова частіше впливають причини метричні, ніж стилістичні – крім поодиноких випадків” [24, 150]. Те саме трапляється й у Котляревського, хоча кількість церковнослов’янізмів у нього значно менша [24, 150]. Шевельов, вочевидь, уже тоді придивлявся до специфіки мови Сквороди, відслідковуючи певну переємність від нього до Котляревського і далі. Зокрема, в трохи пізнішій статті „Скворода поет” дослідник висловив здогад, що „Шевченко саме в Сквороди міг навчитися <...>нахилу до використання водночас багатьох відтінків значіння слова (полісемантичність)” [23, 8], – і цей аспект Шевченкової мови він пильніше розгляне згодом [38]. Поза тим, уже 1944 р. Шевельов спробував виокремити провідну рису барокової мови Сквороди, що для неї характеристичними є обтяженість силою слів і образів та перевага символічного значення слова над його „конкретно-матеріальним” значенням [23, 8].

Подальші згадки Шевельова про мову Сквороди розсіяні по статтях на розмаїті теми, починаючи приблизно від початку 1950-х рр. В есеї „Москва. Маросейка” Сквороду побіжно згадано в контексті раннього поросійщення української літератури й мови: „Але в глибині найбільшої поразки, коли Україна втратила рештки політичної незалежності, коли літературною мовою України стала російська, що нею писали, скажімо, Капніст і автор Історії Русів, що нею намагався писати Скворода, – тоді починається перегляд переяславської концепції” [33, 10]. В оглядовій статті „На риштованнях історії літератури” (1956) Шевельов переповів за Д. Чижевським роз-

поділ мов відповідно до трьох провідних стилів, якими послуговувалися українські автори XVIII ст. [34, 368]. Однак уперше цю теорію він використав у статті „L'ukrainienlittéraire” [43]*. Згідно з нею, на українських теренах високому стилю „була приділена російська мова з церковнослов'янськими елементами. Це патетичні партії „Історії Русів”, це оди Капніста, це Сковорода. Середній стиль був зданий на російську мову. Українську народну мову приділили низькому стилеві” [34, 368; пор. 43, 75–76; 25, 90]. Причини такого розподілу радше соціальні, ніж політичні: „російська мова стала панівною літературною мовою на Україні в XVIII ст., і відбулося це не внаслідок насильства чи якоїсь урядової постанови, а передусім із тієї причини, що її вжиток відповідав суспільно-культурній орієнтації освічених верств. <...> І хоча в творах Сковороди Синявський знайшов чимало українізмів, вони являють собою лише мимовільну данину розмовній мові краю, а переважно твори Сковороди скомпоновані мовою церковнослов'янською або російською” [25, 90; 43, 76].

Таких позицій, сформульованих у 1950-х рр., Шевельов тримався й упродовж 1970-х рр., кількаразово згадавши в своїх працях Сковороду та його мову. Зокрема, 1970 р. дослідник розглянув українські впливи на формування російської літературної мови наприкінці XVIII ст. [47]. Говорячи про тодішні процеси русифікації, які призвели до того, що в сприйнятті української освіченої верстви між староукраїнською, слов'яноруською та російською мовами стерлося протиставлення, Шевельов згадав і мовну практику Сковороди: попри кількісне переважання в ній російських елементів над українськими, ні для автора, ні для його читачів то не була російська мова [47, 7]. Не дивно, що на початку 1920-х рр. українські мовознавці (як-от згадані вже П. Бузук і О. Синявський) не могли визначитися, чи мова Сковороди в основі своїй є російською, чи врешті українською [47, 7]. Утім, суперечність між поглядами

* Сама розвідка оригінально написана по-українськи на початку 1950-х рр. [30, 289]; пізніше її перевидано англійською мовою [42; 46], й аж 1999 р. надруковано в українському перекладі з французької [25].

П. Бузука та Ол. Синявського мовознавець вважає позірною й поєннює цю точку зору в іншій статті того ж періоду: якщо мову Сковороди порівнювати з російською літературною мовою XVIII ст. – „вона обґрунтовано здається локальним варіантом останньої”; якщо зіставити її з тогочасною українською літературною мовою, то виглядатиме вона „відмінною від цієї останньої” [19, 465]. Отже, це була специфічна російська мова, „зрошена на українському субстраті” [44, 129; 22, 208; 35, 409]. В „Історичній фонології української мови” Шевельов звертався до творів Сковороди, подаючи з них приклади й ілюстрації [20, 460, 642, 832, 895, 903, 938]. Науковець, очевидно, розцінював їх як такі, що відбивають деякі процеси, притаманні українській мові Слобожанщини кінця XVIII ст. Але загалом він відзначив її посутню неоднорідність, уточнивши, що „в переходових світсько-релігійних жанрах уживалася мішанка церковнослов’янської та російської мов (останньої – з українізмами), характерна для цілого XVIII ст. (за приклад можуть правити теологічно забарвлені філософські твори Г. Сковороди, писані в 1758–1791 рр.)” [20, 895]. У підсумках до цієї праці Шевельов іще раз наголосив: „церковнослов’янську мову в її російській редакції, сповнену численних українізмів та деяких просторічних російських форм, уживав у своїх філософських творах (писаних у 1766–1791 рр.) Г. Сковорода” [20, 903]. Отже, мовознавець тримався думки, що мова філософа по суті була мішаною, а вже 1992 р. він назве її суржиком [26, 2; 27, 2].

Для того, щоб найбільш точно визначити мовну основу поетових писань, Шевельов запропонував вилючити й усунути з поля зору дослідника біблійні й філософські цитати й алюзії, що відволікають, на думку науковця, від дійсного об’єкта аналізу [44, 131]. На цій підставі він висунув свою „правдоподібну гіпотезу”: мова творів Сковороди є зразком тієї мови (властиво перехідного її варіанту від живої до російської), якою користувалися слобожанські поміщики другої половини XVIII ст. [44, 129–130; 26, 2]. Шевельов окреслив її поняттям „слобожанський варіант російської літературної мови” [44, 131; 22, 210; 35, 412]. Сам мовознавець притому не певен, що він цю думку довів [26, 2].

1944 р. Шевельов підкреслив виразний зв'язок творів філософа з українською бароковою поезією XVII–XVIII ст. [23, 8]. Та на початку 1950-х він цю думку змінив. Під ту пору Шевельов запропонував підхід до вивчення історії літературної мови через її взаємозв'язок зі стилістичними напрямками й жанрами: „Я гадаю, що історію літературної мови слід розглядати як історію мовних жанрів з їхніми трансформаціями та внутрішніми змінами, спричиненими змінами в межах стилів” [48, 49]. Втілюючи цей підхід головню в статті „L'ukrainien littéraire”, Шевельов зарахував Сковороду до класицизму, який ширився був на українських землях у 1709–1820 рр., тоді як бароко поволи занепадав [43, 75–76; 25, 90; пор. 34, 368]. За класицистичним триподілом стилів, що ґрунтувався на мовному критерії, Сковорода зробився представником „високого стилю”, спертого на російську та церковнослов'янську мови [43, 75–76; 25, 90]. Шевельов, правда, ставив питання, чому критерій мови визначений тільки для періоду класицизму, а для візантизму й бароко – ні [34, 368]. Та сам тоді не брався його розв'язати послідовно, зауваживши, що в бароко, на відміну від класицизму, зовсім закономірно не регламентованою була мова [34, 363] – „безладний ужиток церковнослов'янської <...> та ще однієї писемної мови, наближеної до говірної й насиченої полонізмами [25, 89–90]. Згадку про мову барокового стилю знайдемо і в його теоретичній статті: „барокова синтакса, – писав Шевельов 1953 р., – з притаманними їй інверсіями й нагромадженнями сполучається з рідкісними, вишуканими словами, каламбурами, тощо, – тобто чітка риторична будова однотипних класичних речень поєднується з ретельно дібраною й логічно допасованою лексикою” [48, 52–53]. Таке поєднання „стилістичного засобу нагромадження однорідних синтаксичних форм” [8, 58] з „лексикою і фразеологією „високого стилю” [8, 63–64] спостеріг у текстах Сковороди Б. Кобилянський – і з того виснував, що мова філософа „ближча до мови ораторсько-проповідницького жанру творів Іоаннікія Галятовського, Антона Радивилівського, Лазара Барановича”, а після Сковороди українські письменники „такою мовою вже не писали” [8, 63].

Згодом, у 1970-х, Шевельов таки здійснив перегляд власної теорії та вніс певні корективи до перекладеної англійською мовою статті „L'ukrainien littéraire”, що вийшла в виданнях 1980 і 1981 рр. Ця пізніша версія доповнена схемою основних шаблів розвитку літературних мов України [42, 226; 46, 154]. Назви цих шаблів повторюють ті, що їх Шевельов запропонував для „Історичної фонології” [20, 54–55], хоча часові рамці деяких періодів не збігаються. Період, співвіднесений із класицизмом [43, 75–76; 25, 90], в англійському тексті визначено як „пізньосередньоукраїнська доба” (1709–1818) – поширеними тоді були російська літературна мова, що поволі витісняла високу церковнослов’янську, та проста мова [42, 223, 226; 46, 151, 154]. Окрім доданої періодизації автор переписав уступи про класицизм [42, 223; 46, 151] і розподіл мов у XVIII ст. [42, 223–224; 46, 152]. Сковороду притому не згадано ні в контексті барокової доби, ні класицистичної. Насамкінець у „Пролегоменах” Шевельов відносить Сковороду до традиції бароко [44, 101, 107, 129; 22, 184, 188, 209; 35, 374, 382, 410], заперечуючи в такий спосіб його належність до класицизму. Досконало переплетені в мові філософа церковнослов’янськими біблійними та російськими не виконували функції, покладеної на класицистичний високий стиль XVI–II ст. [44, 111; 22, 193; 35, 387]. Натомість таке мереживо з церковнослов’янськими є, на думку Шевельова, вершиною українського бароко [44, 107; 22, 189; 35, 382].

Отож, наслідуючи бароко як стиль, мислитель дотримувався тенденцій свого часу: життя у складі Росії призводило до помітного впровадження елементів російської мови до писань українських книжників. Через те мова Сковороди статистично „обіймала більше елементів, спільних з російською мовою того часу <...>, ніж з розмовною українською” [19, 467]. Оскільки тодішня російська літературна мова сама рясніла церковнослов’янськими [42, 223; 46, 151; пор. 43, 81; 25, 95; 19, 467], то це, вочевидь, і спричинило співіснування в текстах Сковороди двох типів церковнослов’янських: з одного боку – біблійних, а з другого – тих, які засвоїла російська мова [44, 107–108; 22, 188–190; 35, 380–382]. Шевельов звернув увагу на різне співвідношення у його творах російської, української та цер-

ковнослов'янської. Науковець намагався показати на прикладі діалогів Сковороди, що навіть перевага того чи того мовного тла визначалася жанром самого діалогу: абстрактний діалог, приміром, переобтяжений церковнослов'янськими елементами [44, 118–119; 22, 199; 35, 396], у гумористичному діалозі відчутно зростає кількість українізмів [44, 119; 22, 200; 35, 396]. На основі цих спостережень він подав „схематичну” періодизацію літературної творчості Сковороди [44, 120–121; 22, 201; 35, 398–399]. Проте слухним є й закид щодо невизначеності критеріїв запропонованої автором періодизації, адже в межах кожного періоду помітними є коливання у співвідношенні російських, церковнослов'янських і українських елементів [3, 180].

На те й була його періодизація схематичною та відкритою до критики [44, 121; 22, 201; 35, 399]. Шевельов не мав на меті висловити остаточні й беззаперечні висновки щодо мови філософа, натомість зумів намітити деякі питання, що мали б спровокувати дискусію (якої – справжньої – так і не відбулося). Очевидним є той факт, що погляди науковця на мову та стиль Сковороди виформувалися в ході його студій над історією слов'янських мов, і на цьому ґрунті він побудував свою працю „Prolegomenato Studies of Skovoroda's Language and Style” виважено, однак не в усіх аспектах переконливо. Своїми неординарними припущеннями та запропонованими методологічними шляхами Шевельов привабив до постаті філософа багатьох дослідників з України та Європи, і з часу виходу його праці з'явилося вже чимало студій, які помітно посунули вперед вивчення й розв'язання питань навколо мови Сковороди.

Література

1. Бузук П. Мова і правопис в творах Г. С. Сковороди / П. Бузук // Пам'яті Г. С. Сковороди (1722–1922). Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
2. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: [Монографія] / Л. П. Гнатюк. – К. : Київський університет, 2010. – 446 с.
3. Даниленко А. [Рец.:] В обороні здорового глузду. Shevelov George Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and

- Polish Linguistics and Philology. Heidelberg: Winter, 1991, 412 p. / А. Даниленко, С. Вакуленко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1993. – Т. 1. – С. 165–183.
4. Деус О. Україністи в університеті / О. Деус // Харківський університет. – 1990. – № 54–55. – С. 1.
 5. Дзюба І. „Перший розум наш...” До 240-річчя з дня народження Г. С. Сковороди / І. Дзюба // Літературна Україна. – 1962. – № 97. – 4 грудня – С. 3.
 6. Життя – не просто існування. Листування Олекси Горбача (1946–1996) / Редкол.: А.-Г. Горбач, У. Єдлінська, М. Чікало. – Львів, 2003. – 940 с.
 7. Знаковський В. Став Сковорода на Кобзарській кручі / В. Знаковський // Слобода. – 1992. – № 71. – С. 2.
 8. Кобилянський Б. На грані двох епох. Мова творів Г. С. Сковороди (1722–1794) в історії української літературної мови / Б. Кобилянський // Лекції з курсу „Історія української літературної мови”. Для студентів філологічного факультету українського відділу заочного і вечірнього навчання. – Львів, 1965. – С. 35–64 .
 9. Костецький І. Стефан Георге. Особистість, доба, спадщина / І. Костецький // Тобі належить цілий світ. Вибрані твори / І. Костецький. – К. : Критика, 2005. – С. 390–516.
 10. Листування проф. Ю. Бойко-Блохина і проф. Ю. Шевельова / Підгот. Д. Блохин // *Ukrainer in Welt und Deutsche Diaspora in der Ukraine*. – München, Poltawa : „ASMI“, 2009. – S. 192–228.
 11. Листування Юрія Шевельова і Григорія Костюка (1950–1988) / Підгот. Н. Баштова // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. – К. : Стилос, 2010. – Т. 5. – С. 365–500.
 12. Моргун П. А. Місце Г. С. Сковороди в історії розвитку української літературної мови / П. А. Моргун // О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. Матеріали III республіканської славістичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження О. О. Потебні (23–27 грудня 1960 р.). – Х. : ХДУ, 1962. – С. 98–116.
 13. Муромцева О. Г. Ю. В. Шевельов про мову Г. С. Сковороди і завдання її вивчення / О. Г. Муромцева, І. І. Кулинич // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Х. : ХДУ, 1992. – С. 150–152.

14. Ощипко І. Й. Спостереження над мовностилістичними особливостями художніх творів Г. С. Сковороди / І. Й. Ощипко // Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка. – 1966. – Вип. 4: Серія філологічна. – С. 51–56.
15. Попов П. Григорій Сковорода / П. Попов. – К. : Дніпро, 1969. – 173 с.
16. Синявський О. Мова творів Гр. Сковороди / О. Синявський // Червоний шлях. – 1924. – Ч. 4–5. – С. 248–255.
17. Ушкалов Л. Сковорода і Біблія / Л. Ушкалов // Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov; Hrsg. von A. Danylenko, S. Vakulenko. – München, Berlin, 2012 – С. 385–409.
18. Шевельов Ю. Добрі новини з Харкова / Ю. Шевельов // Свобода: Український щоденник. – 1992. – Ч. 230. – С. 3–4.
19. Шевельов Ю. „История Русов” очима мовознавця / Ю. Шевельов // Науковий збірник УВАН III. Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / Відп. ред. В. Омельченко. – Нью-Йорк : УВАН, 1977. – С. 465–482.
20. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов – Х. : Акта, 2002. – 1055 с.
21. Шевельов Ю. Меч, труби, люття / Ю. Шевельов // Наші дні. – 1944. – Ч. 1. – С. 7, 10.
22. Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Ю. Шевельов; перекл. М. Габлевич // Записки НТШ. – 2000. – № 239: Праці філологічної секції. – С. 177–211.
23. Шевельов Ю. Сковорода – поет / Ю. Шевельов // Український вісник. – 1944. – Ч. 29–30. – С. 8.
24. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського / Ю. Шевельов // Учені записки Харківського державного університету ім. О. М. Горького. – 1940. – № 20: Збірник праць кафедри українського мовознавства № 1. – С. 131–170.
25. Шевельов Ю. Українська літературна мова / Юрій Шевельов; перекл. С. Вакуленка // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1999. – Т. 8. – С. 83–100.
26. Шевельов Ю. Українське мовне барокко: від Г. С. Сковороди до Т. Г. Шевченка [Ч. 1] / Ю. Шевельов // Одесский университет. – 1992. – Ч. 14. – С. 2.

27. Шевельов Ю. Українське мовне барокко: від Г. С. Сковороди до Т. Г. Шевченка [Ч. 2] / Ю. Шевельов // Одесский университет. – 1992. – Ч. 15. – С. 2.
28. Шевельов Ю. Харків: подорожні враження і заклик / Ю. Шевельов // Свобода: Український щоденник. – 1990. – Ч. 209. – С. 2, 4.
29. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади / Ю. Шевельов (Шерех). – Харків, Нью-Йорк, 2001. – Т. 1: В Україні. – 431 с.
30. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади / Ю. Шевельов (Шерех). – Харків, Нью-Йорк, 2001. – Т. 2: В Європі. – 304 с.
31. Шевельов Ю. „Я на сторожі коло їх поставлю слово” / Ю. Шевельов // Нова Україна. – 1942. – Ч. 48. – С. 3.
32. Шерех Ю. Галичина в формуванні української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : УВУ, 1949. – 93 с.
33. Шерех Ю. Москва, Маросейка / Ю. Шерех // Нові дні. – 1954. – Ч. 50. – С. 8–10.
34. Шерех Ю. На риштованнях історії літератури / Ю. Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології / Шерех Ю. – Х. : Фоліо, 1998. – Т. 1. – С. 361–378.
35. Шерех Ю. Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Шерех Ю.; перекл. Р. Доценка // Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології / Ю. Шерех. – Х. : Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
36. Bartolini M. G. L'intertesto biblico nel dialogo Skovorodiano Besëda 1-ja narečennaja Observatorium (Sion). Analisi strutturale e semantica / M. G. Bartolini // Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov / Hrsg. von A. Danylenko, S. Vakulenko. – München, Berlin, 2012 – P. 408–443.
37. Erdmann E. von. Wahre Poiesis. Aufstieg zu Gott. Denken und Poetik von Hryhorij Skovoroda im Spannungsfeld der Philosophia Perennis / E. von Erdmann // Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov / Hrsg. von A. Danylenko, S. Vakulenko. – München, Berlin, 2012. – S. 371–384.
38. Shevelov G. Y. „Як скло”: On and around a Simile in Ševčenko's Poetry / G. Y. Shevelov // Journal of Ukrainian Studies. – 1989. – Vol. 14. – №. 1–2. – P. 9–20.
39. Shevelov G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language / G. Y. Shevelov. – Heidelberg: Winter, 1979. – 809 p.
40. Shevelov G. Y. A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic / G. Y. Shevelov. – Heidelberg : Winter, 1964.

41. Shevelov G. Y. Die Ukrainische Schriftsprache 1798–1965. Ihre Entwicklung unter dem Einfluß der Dialekte / G. Y. Shevelov. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1966. – 182 S.
42. Shevelov G. Y. Evolution of the Ukrainian Literary Language / G. Y. Shevelov // *Rethinking Ukrainian History* / Ed. by I. L. Rudnytsky. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1981. – P. 216–231.
43. Shevelov G. Y. L'ukrainien littéraire / G. Y. Shevelov // *Revue des études slaves*. – 1956. – № 33. – P. 68–83.
44. Shevelov G. Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style / G. Y. Shevelov // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R. Marshall, T. Bird. – Edmonton, 1994. – P. 93–132.
45. Shevelov G. Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // G. Y. Shevelov *In and around Kiev*. – Heidelberg : Winter, 1991. – P. 251–297.
46. Shevelov G. Y. Ukrainian / G. Y. Shevelov // *The Slavic Literary Languages: Formation and Development* / Ed. by A. M. Schenker, E. Stankiewicz. – New Haven, 1980. – P. 143–160.
47. Shevelov G. Y. Zum Problem des ukrainischen Anteils an der Bildung der russischen Schriftsprache Ende des 18. Jahrhunderts / G. Y. Shevelov // *Wiener slavistisches Jahrbuch*. – 1970. – Bd. 16. – S. 5–33.
48. Šerech Y. Toward a historical dialectology: its delimitation of the history of literary language. (In connection with some recent publications in Slavistics) / Y. Šerech // *Orbis*. – 1954. – T. III. – № 1. – P. 43–57.